

№2

FEVRA
2025

MUNANDISLIK & IQTISODIYOT

*ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik, fan
va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal*

Google
Scholar

OPEN ACCESS

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

Academic
Resource
Index
ResearchBib

ISSN
INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

CYBERLENINKA

OpenAIRE

ROAD

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

BASE

Crossref

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

РЭУ.РФ
РОССИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ Г.В. ПЛЕХАНОВА
ТАШКЕНТСКИЙ ФИЛИАЛ

Muhandislik va Iqtisodiyot

*Elektron nashr,
336 sahifa, fevral, 2025-yil.*

*ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal*

BOSH MUHARRIR:

Zokirova Nodira Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Shakarov Zafar G'afforovich, iqtisodiyot fanlari doktori, PhD

TAHRIR HAY'ATI:

Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, akademik

Sharipov Kongratbay Avazimbetovich, texnika fanlari doktori, professor

Maxkamov Baxtiyor Shuxratovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

Turayev Bahodir Xatamovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Allayeva Gulchexra Jalgasovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Arabov Nurali Uralovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Maxmudov Odiljon Xolmirzayevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xamrayeva Sayyora Nasimovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bobonazarova Jamila Xolmurodovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Irmatova Aziza Baxromovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bo'taboyev Muhammadjon To'ychiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Shamshiyeva Nargizaxon Nosirxuja kizi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, TDIU kengash kotibi

Xolmuxamedov Muhsinjon Murodullayevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Xodjayeva Nodiraxon Abdurashidovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Amanov Otabek Amankulovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Qurbonov Samandar Pulatovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Zikriyoyev Aziz Sadulloyevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tabayev Azamat Zaripbayevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sxay Lana Aleksandrovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Ismoilova Gulnora Fayzullayevna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Djumaniyazov Umrbek Ilxamovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Kasimova Nargiza Sabitdjanovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Kalanova Moxigul Baxritdinovna, dotsent

Ashurzoda Luiza Muxtarovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sharipov Sardor Begmaxmat o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sharipov Botirali Roxataliyevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Tursunov Ulug'bek Sativoldiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dots.nt

Bauyetdinov Majit Janizaqovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, PhD

Botirov Bozorbek Musurmon o'g'li, Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sultonov Shavkatjon Abdullayevich, Kimyo fanlari doktori, (DSc)

Muhandislik va Iqtisodiyot

Ma'lumot uchun, OAK
Rayosatining 2024-yil
28-avgustdagi 360/5-son
qarori bilan "Dissertatsiyalar
asosiy ilmiy natijalarini chop
etishga tavsiya etilgan milliy
ilmiy nashrlar ro'yxati"ga
texnika va iqtisodiyot fanlari
bo'yicha "Muhandislik va
iqtisodiyot" jurnali ro'yxatga
kiritilgan.

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ

Hamkorlarimiz:

1. Toshkent shahridagi G. V. Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti
2. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
3. Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti
4. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti
5. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
6. Toshkent davlat transport universiteti
7. Toshkent arxitektura-qurilish universiteti
8. Toshkent kimyo-texnologiya universiteti
9. Jizzax politexnika instituti

MUNDARIJA

Turizmning zamonaviy yo'nalishlarini rivojlantirish xususiyatlari	17
Xolmurzayev Sobir Nazarovich	
Tashqi iqtisodiy sharoitlar o'zgarishining o'zbekistondagi narxlar darajasiga ta'siri.....	23
Duskobilov Umidjon Sharofiddinovich	
The main influencers of the quality assurance in tertiary education	29
Shakirova Dilfuza Tulkunovna	
Xizmat ko'rsatish korxonalarida ishchi-xodimlarni boshqarish tizimini optimallashtirish.....	35
Sultonov Sanjar Jaxongir o'g'li	
O'zbekistonda tungi iqtisodiyotni rivojlantirishning ahamiyati va dolzarbligi.....	41
Normamatov Ne'mat Daminovich	
Ta'lim menejerining professionalligini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari	45
Abdullayev O'tkir Sadullayevich	
Ekologik buxgalteriya hisobining uslubiy jihatlari.....	57
Hatidje Nasirova	
Tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solishda marketing yondashuvi.....	65
Amonov Mehriddin Oromiddinovich	
Infratuzilmani rivojlantirish – mintaqalar raqobatbardoshligini oshirish drayveri sifatida	70
Sayfulina Alfira Feratovna	
Soliq nazorati jamoatchilik nazoratining shakli sifatida.....	79
Suvonov Hasan Sherboyevich	
Разработка интеллектуальной системы управления многостадийными технологическими процессами.....	84
Алишев Шеркузи Абдуманнонович	
Masofaviy xodimlarning mehnat faoliyatini rag'batlantirish tizimini rivojlantirish	91
Tolibboyev Samad Tolibboy o'g'li	
Sug'urta xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni oshirish yo'llari	99
Umirov Abdusalom To'rayevich	
IoTtarmoqlari uchun optimallashtirish usullarini tahlil qilish	105
Abdug'aniyev Bekzod Burxon o'g'li	
Tarmoq xavfsizligini ta'minlashda zamonaviy texnologiyalar va usullar	110
Raxmonkulov Feruz Pardaboyevich	
Qishloq xo'jaligi tarmog'ida innovatsion jarayonlarni moliyalashtirish holatining matematik modeli.....	114
Ishniyazov Baxrom Normamatovich	
Sug'urtada anderrayting xizmatini raqamlashtirish orqali sug'urta mukofoti va to'lovlarni amalga oshirishni takomillashtirish	120
Mirzoyev Sayfullo Fayzulloyevich	
Korxonalar faoliyatini yashil obligatsiyalar orqali moliyalashtirish imkoniyatlari.....	128
Muxiddin Eshmuradov	
Aholi turmush farovonligini oshirishning inson omiliga ta'siri.....	133
Sharofiddin Ismatov Asatulloevich	
Soliq salohiyatini baholashning zamonaviy metodlari va ularning rivojlantirish istiqbollari	137
Jo'rayev Xusan Atamuratovich	

Ish o'rinlarini qonuniylashtirish orqali yashirin iqtisodiyotni qisqartirish yo'llari.....	143
Dilshod To'rayev	
Davlat tashkilotlarida g'aznachilik va davlat xaridlari bilan bog'liq jarayon holatining tahlili.....	147
Mamasoliyev Abrorbek Abdug'ani o'g'li	
Iqtisodiy transformatsiyalashuv sharoitida aholi bandligini ta'minlashning ayrim masalalari.....	152
Salomat Norova	
Moliyaviy sektorni soliqqa tortish.....	159
Komolov Odiljon Sayfidinovich	
Bojxona ma'muriyatchiligini takomillashtirishda bojxona menejmentini shakllantirish metodikasi.....	165
Mirzaxmedova Dilafruz Farxatovna, Tuxbabayev Jamshid Sharafetdinovich	
O'zbekiston tijorat banklari tomonidan kreditlash amaliyotini rivojlantirish istiqbollari.....	171
Kaxxarov Ulug'bek Xalmatovich	
Mamlakatda moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashning nazariy jihatlar.....	177
Azamatov Po'lat To'liqunovich	
Surxondaryo viloyati tumanlari iqtisodiyotidagi tarkibiy jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari.....	183
Normurodov Alibek Anvar o'g'li	
Raqamli iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida yoqilg'i-energetika kompleksi korxonalarini barqaror innovatsion rivojlantirish modellari.....	189
Bobobekov Ergash Abdumalikovich	
Asosiy vositalarni audit obyekti sifatida tasnifi va tavsifi.....	196
Ibragimov Mansur Mardonovich, Orzumurodova Farangiz Damirovna	
Iqtisodiyot taraqqiyotini soliqlar orqali tartibga solish va rag'batlantirishga kreativ yondashuvning samarali tadbirlari.....	201
Rajabbaeva Dildora Zakirovna	
Роль цифровизации в обеспечении экономической безопасности предприятий.....	206
Махмудова Гулжахон Немаджоновна, Жанызакова Шахноза Мажит кизи	
Transport korxonalarida xarajatlar va daromadlar hisobini takomillashtirish masalalari.....	215
Jabbarov Umarbek Rustambekovich, Rustamova Dilnura Umarovna	
To'qimachilik klasterlarining eksport salohiyatini baholash asosida iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash masalalari.....	220
Sadriddinova Nigora Khusniddinovna	
Uzum yetishtiruvchi fermer xo'jaliklari faoliyatida innovatsiyalardan foydalanish darajasini baholash.....	227
Boltayev Nazarbek Narzullayevich	
Совершенствование управленческого учета в узбекистане: проблемы, интеграция и перспективы развития.....	236
Киличева Ф.Б.	
Tijorat banklari tomonidan masofaviy xizmat turlarini rivojlantirish yo'llari.....	241
Muxitdinov Ulugbek Diyarovich	
Tijorat banklari tomonidan investitsion kreditlarni rivojlantirishning xorijiy davlatlar tajribalari.....	246
Zaynutdinov Bunyodjon Odiljon o'g'li	
Korxonalarni inqirozga yetaklovchi omillar va ularni oldini olishga qaratilgan chora tadbirlar.....	255
Muxammadov Umarjon Muxammad o'g'li	
Kasalliklarni erta aniqlash imkoniyatlarini oshirishda zamonaviy dasturiy ta'minotning roli.....	260
Mamatov Maxtumquli Jumanazarovich	

Qoyali zaminlarda gravitatsion to'g'onlar tasnifi	264
Maksimov Dilmurodbek Erkinjonovich	
Improvement of financing the innovation projects of business entities.....	270
Jubanova Bayramgul Aymuratovna	
Bank xizmatlarini raqamlashtirish sharoitida moliyaviy barqarorlikni oshirish yo'llari.....	278
Rustamov Eldor Baratovich	
Xarajatlar tushunchasining iqtisodiy mohiyati va hisobga olishning amaliy jihatlari.....	285
Aytimbetov Qoyshibek Orazbekovich	
Investitsion loyihalarni baholashda yuzaga keluvchi risklarni tahlil qilish va bartaraf etish yo'llari.....	291
Xurramova Madina Mansur qizi	
O'zbekistonda aholining unumli bandligi darajasini oshirishdagi huquqiy jihatlar.....	300
Qurbonov Samandar Pulatovich	
O'zbekiston respublikasi tijorat banklari foydasini shakllantirish va ko'paytirish masalalari	309
Saxibjonov Muzaffar Salijanovich	
Xorij tajribasi asosida mamlakatimizda moliyaviy savodxonlikni oshirish.....	316
Shamansurova Zilola Abduvahitovna	
Mamlakat milliy iqtisodiyotini rivojlantirishda tarmoq va sohalarning o'rni	322
Ayubov Ilyos Ilxomovich, Xudoynazarov Dilbek Baxodir o'g'li	
Korxonalarda qimmatli qog'ozlar audit masalalarini rivojlantirish	327
Maxmudov Saidjamol Kadirjanovich	

KORXONALARDA QIMMATLI QOG'OZLAR AUDIT MASALALARINI RIVOJLANTIRISH

Maxmudov Saidjamol Kadirjanovich

Andijon davlat texnika instituti
"Buxgalteriya hisobi va menejment" kafedrası
v.b.professor, i.f.d.

Annotatsiya: Ushbu maqola xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga moslashtirish, qimmatli qog'ozlarni hisobini tashkiliy masalalarini hal qilish va xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini asosida auditorlik tekshiruvlarni tashkil etish masalalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xorijiy mezon, qimmatli qog'ozlar, auditorlik faoliyatini milliy standarti, investisiya, depozit sertifikati, korporativ obligatsiyalar, emissiyaviy qimmatli qog'ozlar, varrant, opsion, hosilaviy qimmatli qog'ozlar, operatsion audit, muvofiqlik auditi.

Abstract: The article deals with the issues of harmonization with international financial reporting standards, the solution of organizational issues of accounting for securities and the organization of audits based on international financial reporting standards.

Keywords: international financial reporting standards, foreign standard, securities, national auditing standards, investments, certificate of deposit, corporate bonds, equity securities, warrant, option, derivative securities, operational audit, complex audit.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы согласования со стандартами международной финансовой отчетности, решение организаторских вопросов учета ценных бумаг и организация аудиторских проверок на основе стандартов международной финансовой отчетности.

Ключевые слова: международные стандарты финансовой отчетности, иностранный стандарт, ценные бумаги, национальные стандарты аудита, инвестиции, депозитный сертификат, корпоративные облигации, эмиссионные ценные бумаги, варрант, опцион, производные ценные бумаги, операционный аудит, комплекс аудит.

KIRISH

Jahonda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlantirish yirik hajmda investitsiyalarni talab qilishi, mazkur jarayonda qimmatli qog'ozlar bozori rivojlanishi jamg'armalarni investitsiyalarga transformatsiya qiladi va iqtisodiyot tarmoqlariga investisiya kiritishga imkoniyat yaratadi. Qimmatli qog'ozlarni birlamchi va qayta sotish bo'yicha barcha operatsiyalar qimmatli qog'ozlar savdo tizimlarida fond birjasi, elektron savdo va uyushmagan savdo tizimlari orqali amalga oshiriladi. "Jaxondagi eng yirik 10 ta birja jaxon fond bozori kapitallashuvining qariyb 77 foizini yoki 65,6 trillion AQSh dollarni tashkil qiladi. Ular bo'yicha birja savdolarining kunlik hajmi 5,0 trillion AQSh dollardan oshadi, bu jaxon

aylanmasining 40,0 foizini tashkil etadi, 22,0 foizi faqat NYSE (New York Stock Exchange) va NASDAQ (National Association of Securities and Dealers Automated Quotations) birjalari to'g'ri keladi¹. Dunyo amaliyotida moliya bozorini boshqarish jarayonlarida moliyalashtirish darajasini keskin tushib ketganligi, ularning oldini olish, iqtisodiyotni erkinlashtirish va korporativ boshqaruv jarayonida xalqaro talablarga mos ravishda buxgalteriya hisobi va auditini tashkil etishning turli metodologik yondashuvlar asosida yuritilishi kuzatilmoqda.

Jahon mamlakatlarida iqtisodiyotning globallasuvi sharoitida bevosita qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchilarining raqobatbardoshligini oshirish muammolari vujudga kelishi, moliyaviy instrumentlarni tan olish, uning hisobini tashkil etish va auditorlik tekshiruvlarini o'tkazishda, moliyaviy hisobotlarda ma'lumotlarni buzib ko'rsatishlar, firibgarliklarni oldini olishda muhim ilmiy tadqiqot mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatidiki, jahonning yirik davlatlarida qimmatli qog'ozlarning kuzatuvsiz chiqarilishi natijasida ko'plab nufuzli xalqaro tahlil markazlari va ekspertlarining chalg'itishiga sabab bo'lmoqda. Ushbu sharoitda qimmatli qog'ozlar bozori qatnashchilarining faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish, ular tomonidan chiqarilayotgan moliyaviy instrumentlarni ta'minlanganlik darajasini oshirish, moliyaviy instrumentlar hisobini yanada isloh qilish, uni hozirgi bozor iqtisodiyotiga moslashtirish masalalari, xalqaro va milliy tadqiqot markazlari tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida keyingi yillarda moliyaviy instrumentlardan keng foydalanish maqsadida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar qimmatli qog'ozlarini dunyodagi mashhur fond birjalari talablari asosida ularga joylashtirish natijasida biznesni rivojlanishi va uni samarali boshqarish muammosini hal etish, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini qo'llash bo'yicha alohida e'tibor qaratish belgilangan. "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta'minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo'yicha tayyorlash tizimini takomillashtirish maqsadida"² alohida hukumatiz rahbari tomonidan karorlari bilan ham belgilab qo'yilgan. Shuningdek, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida "moliya bozoriga xorijiy kapital oqimlarini asosan o'rta va uzoq muddatga jalb qilish; davlat qimmatli qog'ozlarini norezidentlar tomonidan xarid qilishga ruxsat berish; korporativ qimmatli qog'ozlar bozorida likvidlikni oshirish"³ kabi vazifalarning belgilanganligi moliyaviy instrumentlar hisobi va auditining nazariy hamda uslubiy jihatlarini takomillashtirish muhimligini ko'rsatib beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60 son⁴ Farmoni, 2019 yil 25 dekabrda "Investitsiyalar va investisiya faoliyati to'g'risida"gi 598 son⁵ O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2015 yil 3 iyundagi "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida"gi 387 son⁶ O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2014 yil 6 maydagi "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi 370 son⁷ O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2018 yil 1 avgustdagi "O'zbekiston Respublikasida investisiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5495 son⁸ Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 24 apreldagi "Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4720 son⁹ Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 19 martdagi «Fond bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1727 son¹⁰ qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi

1 www.nyse.com, www.nasdaq.com. ТОП-10 мировых бирж. На основе информации международный биржа по статистический база данных NYSE и NASDAQ.

2 Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 24.02.2020 йилдаги ПҚ-4611-сон "Мoliyaviy ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ги қарори. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 25.02.2020 й., 07/20/4611/0209-сон

3 Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон "2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида" ги Фармони. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2022 й., 06/22/113/0330-сон

4 <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>

5 <https://lex.uz/uz/docs/-4664142>

6 <https://lex.uz/docs/-2662539>

7 <https://lex.uz/uz/docs/-2382409>

8 <https://www.lex.uz/ru/docs/-3845273>

9 <https://lex.uz/docs/-2635197>

10 <https://lex.uz/uz/docs/-2013889>

“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4611 son¹¹ qarori hamda moliyaviy instrumentlarni hisobi va auditi faoliyatiga tegishli bo‘lgan boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish kerak.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O‘zbekistonda moliyaviy instrumentlarni buxgalteriya hisobi va auditi masalasi dolzarb mavzu bo‘lib, iqtisodiyotni liberallashtirish sharoitida muhim ahamiyatga egadir. Shu nuqtai nazardan ushbu masala bo‘yicha ko‘plab ilmiy ishlar bajarilgan bo‘lib, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning faoliyatida moliyaviy insrtumentlarni hisobga olish va uning auditini tashkil etish masalalari va uning ayrim masalalari bo‘yicha ilmiy ishlar bajarilganligini ko‘rishimiz mumkin. Shu jumladan Isroilov B.I. tomonidan¹² aksiyadorlik jamiyatlarida hisob siyosatining konseptual asoslari, ularning moliyaviy-xo‘jalik faoliyatiga salbiy ta’sir qiladigan debitorlik qarzlari va ularni kamaytirish, aksiyalarning fond birjalari va depozitariylar hisobining xususiyatlari, ularning moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini tahlili, omilli tahlil va uning natijasida mavjud ichki imkoniyatlarni aniqlash yo‘llari ko‘rsatib berilgan. Shu jumladan muallifning oldingi ishlarida¹³ aksiyadorlik jamiyatlaridagi mol etkazib beruvchilar oldidagi majburiyatlarni baholash, ularni schyotlar rejasida aks ettirish, majburiyatlar ustidan nazoratni amalga oshirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish, obligasiyalar hisobi, majburiyatlarni baholash va ularni tahlili kabi masalalar yoritilgan.

Investisiyaning ikkinchi turi bo‘yicha turli fikrlar mavjud bo‘lib, ularda xo‘jalik sub’ektlarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi investisiya faoliyati bo‘yicha turlicha talqin etilgan. Masalan: Piter Rouz [3], u banklarning qimmatli qog‘ozlar bozoridagi investisiya faoliyati vositalarini o‘rganib, ularni quyidagi ikki sinfga bo‘lgan: 1) pul bozori instrumentlari; 2) kapital bozori instrumentlari. U investisiya faoliyatini asosiy yo‘nalishiga veksel va obligasiyalar jalb qilish taklifini bergan. G.N.Beloglazova [4] esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri investisiyalar va portfelli investisiyalarni o‘rganib chiqib, qimmatli qog‘ozlar orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri investisiyalarni jalb qilish va ularni investisiya portfelini tashkil etishni tavsiya etgan. O.I.Lavrushin tomonidan [5] tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi investisiya faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha investisiya banklari tashkil etishda ikki yo‘lni qo‘llashni taklif etgan: a) to‘g‘ridan-to‘g‘ri qimmatli qog‘ozlarni joylashtirish va sotish; b) uzoq muddatli kreditlash orqali investisiya faoliyatini tashkil etish. E.I.Nosirov [6] tomonidan xo‘jalik sub’ektlarining investisiya faoliyatiga ta’sir etuvchi omillar tadqiq etilib, ularning eng muhimlari investorlar huquq va manfaatlari buzilishi, tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi rolini oshirish tamoyillari etarlicha shakllanmaganligi, deb ta’kidlangan. F.A.Yuldashev tomonidan [7] tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozori operatsiyalarini tashkil etishni takomillashtirish yo‘nalishlari o‘rganib chiqilgan.

Yuqoridagi tahlillardan shuni ta’kidlash mumkinki, olimlar ushbu muammoning o‘rganish bo‘yicha turlicha fikrlarini bildirishgan, lekin ko‘pchilining fikri iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida moliyaviy instrumentlarni hisobga olish va auditini tashkil qilishga mos kelmasligi ushbu mavzu bo‘yicha izlanish qilishni taqozo etadi

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada, ilmiy abstraksiyalash, induksiya va deduksiya, tahlil va sintez, iqtisodiy-matematik qiyoslash va guruhlash kabi iqtisodiy tahlil va statistik usullardan keng foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yurtimizda qimmatli qog‘ozlar bozori muhim va dolzarbligi sababli ushbu masalaga keyingi yillarda alohida e’tibor berilmoqda. Qimmatli qog‘ozlar bozori iqtisodiyotdagi bo‘sh pul mablag‘larini jamlash va uni investisiya jarayonlariga yo‘naltirishning muhim vositasidir. Bu boradagi islohotlarning

11 <https://www.lex.uz/docs/-4746047>

12 Исроилов Б.И. Акциядорлик жамиятларида бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилини такомиллаштириш. (Савдо акциядорлик жамиятлари мисолида). И.ф.н.илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Т.:БМА, 1999. 236.

13 Махмудов С.Қ. Акциядорлик жамиятларида мажбуриятлар ҳисоби ва таҳлилини такомиллаштириш (Ип-йигирув корхоналари мисолида). И.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Т.:БМА, 2006. 226.

dastlabki bosqichi sifatida joriy yil boshida Kapital bozorini rivojlantirish agentligi tuzildi. Davlat obligatsiyalari fond bozoriga qayta chiqarildi. Ushbu masalani rivojlantirish to'g'risida O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoev tomonidan shunday deyilgan: "Lekin qimmatli qog'ozlar chiqarib, ularni fond bozorida sotish mexanizmidan samarali foydalanilmayapti. Fond bozoridagi aksiyalarning jami qiymati 25 trillion so'm bo'lib, yalpi ichki mahsulotga nisbatan 6 foizga ham etmaydi. Bu ko'rsatkich Singapurda 188 foiz, Malayziyada 112 foiz, Rossiyada 34 foizni tashkil etadi.

Mamlakatimizda joriy yilda chiqarilgan davlat obligatsiyalari valyuta birjasi orqali faqatgina tijorat banklariga sotilgan. Fond bozori professional ishtirokchilari soni yuztagayam bormaydi. Shu bois 2020-2025 yillarda fond bozorini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish rejalashtirilgan. Erkin muomaladagi jami qimmatli qog'ozlarning yalpi ichki mahsulotga nisbatini 2025 yil oxirigacha kamida 10-15 foizga etkazish mo'ljallangan"¹⁴.

Ushbu sohani tahlil qiladigan bo'lsak, bugungi kunda bu soha, ya'ni qimmatli qog'ozlar bozori 100 ga yaqin normativ hujjatlar bilan tartibga solinib, ko'plab cheklovlar o'rnatilganligini ko'rishimiz mumkin.

Yurtimizda qimmatli qog'ozlar bozori muhim va dolzarbligi sababli ushbu masalaga keyingi yillarda alohida e'tibor berilmoqda. Qimmatli qog'ozlar bozori iqtisodiyotdagi bo'sh pul mablag'larini jamlash va uni investisiya jarayonlariga yo'naltirishning muhim vositasidir.

Bu boradagi islohotlarning dastlabki bosqichi sifatida joriy yil boshida Kapital bozorini rivojlantirish agentligi tuzildi. Davlat obligatsiyalari fond bozoriga qayta chiqarildi. Mamlakatimizda joriy yilda chiqarilgan davlat obligatsiyalari valyuta birjasi orqali faqatgina tijorat banklariga sotilgan. Fond bozori professional ishtirokchilari soni yuztagayam bormaydi. Emitentlar bilan soniga bog'liqligini va uning rivojlanishini tahlil qilish lozim (1-jadval).

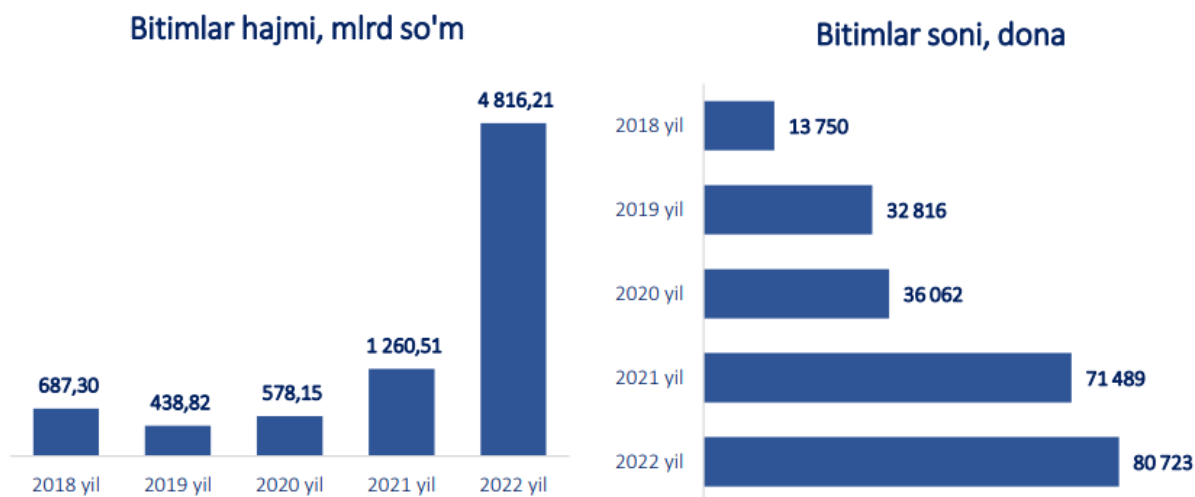
1- jadval. O'zbekiston Respublikasida fond bozori xajmining tahlili¹⁵.

№	Yillar	Bitimlar soni	Bitimlar hajmi, mlrd so'm	Inflyasiya%	Emitentlar soni
1.	2018	13 750	687,30	14,3	117
2.	2019	32 816	438,82	15,2	112
3.	2020	36 062	578,15	11,1	103
4.	2021	71 489	1 260,51	10,0	108
5.	2022	80 723	4 816,21	12,3	114
Jami 5 yillik	X	234 840	1 704,27	X	X

Ushbu 1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, O'zbekiston Respublikasi fond bozori keyingi yillarda juda tez rivojlanmoqda. Ayniqsa fond bozori 2021 va 2022 yillarda juda tez rivojlanib, shu jumladan 2018-yili 687,3 mlrd.so'mni tashkil etgan bo'lib, 2018 yilda esa nisbatan 2019 yilda kamaygan, 2020-yilda esa 139,33 mlrd o'sgan. Bundan tashqari 2021 yili 2022 yilga nisbatan esa 3,82 baravarga yoki 3555,7 mlrd.so'mga oshganligini ko'rishimiz mumkin (1-rasm).

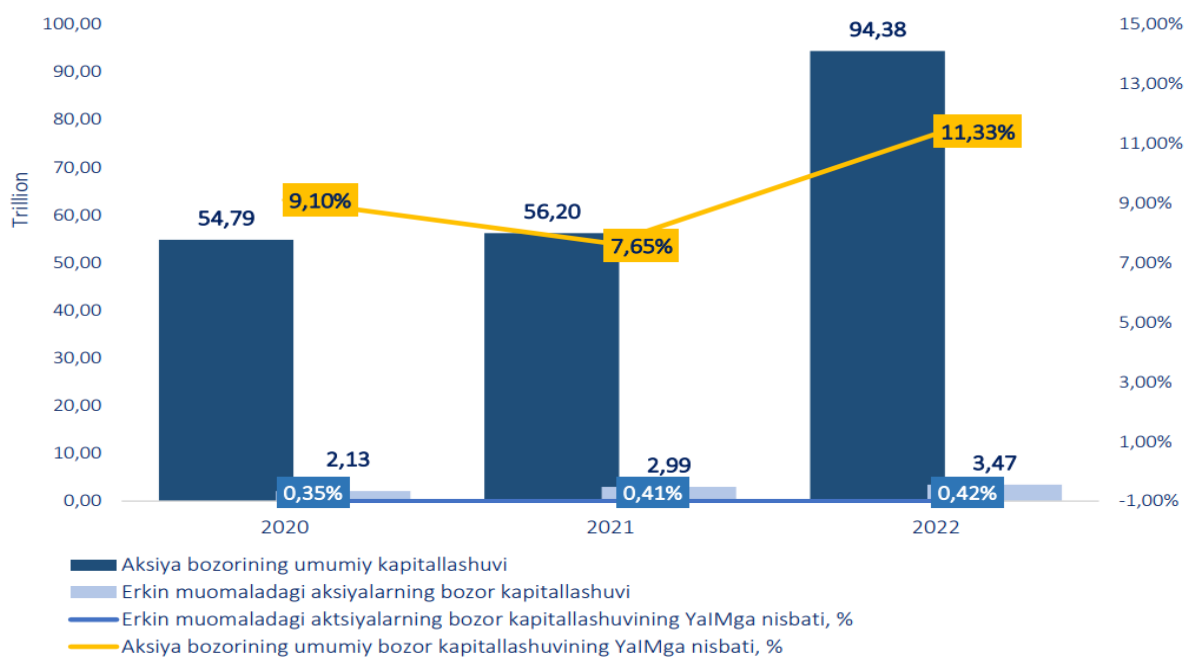
14 Мирзиёев Ш. М. Фонд бозорини ривожлантириш масалаларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. 07.10.2019. //norma.uz.

15 https://www.uzse.uz/system/analytics/pdfs/000/000/153/original/2022_yil_bo'yicha_birjaviy_tahlil.pdf?1676883324

1- rasm. O'zbekistonda fond bozori hajmining tahlil grafi.

Emitentlar soni o'zgargani bilan fond bozorining xajmi unga bog'liq bo'lmagan holda o'zgarganligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu qimmatli qog'ozlar bozorida asosiy masala daromadlilik darajasini hisoblash va uning uchun zarur axborot bilan ta'minlash masalasi hisoblanadi (2-rasm).

2-rasm. O'zbekiston Respublikasida aksiyadorlik jamiyatlarining faoliyati va rivojlanishi dinamikasining tahlili grafi.

Demak asosiy ushbu sohani tahlil qiladigan bo'lsak, bugungi kunda bu soha, ya'ni qimmatli qog'ozlar bozori 100 ga yaqin normativ hujjatlar bilan tartibga solinib, ko'plab cheklovlar o'rnatilganligini ko'rishimiz mumkin.

Oxirgi yillarda O'zbekiston fond bozori barqaror o'sish ko'rsatkichlarini namoyon qilib, qimmatli qog'ozlarga mablag'larni samarali investisiyalashning katta imkoniyatlarini ochib, mamlakat moliya tizimining tobora ahamiyatli qismiga aylanib bormoqda.

Respublikada qimmatli qog'ozlar bilan birja operatsiyalari korxonalar innovasion rivojlanishi uchun mablag' jamlashning tobora keng tarqalayotgan shakliga aylanib bormoqda. Bundan tashqari aksiyadorlik jamiyati soni va ustav kapitalini o'zgarishi dinamikasini taqqoslash mumkin.

Ushbu 2-rasm grafik chizmadan ko'rinib turibdiki, hozirda aksiyadorlik jamiyatlariga korporativ boshqaruvni joriy etish va unga bo'lgan talablarning o'zgarishi natijasida ularning soni kamayib bormoqda. Shu jumladan aksiyadorlik jamiyatlari 2022 yilda umumiy bozor kapitallashuvi 94.38 trln. so'mni tashkil etgan. Lekin ularning ustav fondi borgan sari oshib borganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan: 2021 yilda 56.20 trln.so'm tashkil etgan bo'lsada, ustav kapitali esa 2020 yilga 54.79 trln. so'mni tashkil etganligini ko'rishimiz mumkin. Ularning ko'payishini ko'rishimiz mumkin (2-jadval).

2- jadval. Viloyatlarning 2023-yilga fond bozori xajmi tahlili.

Hududlar	Emitentlar soni	Bitimlar soni	Qimmatli qog'ozlar soni	Bitimlar hajmi, so'm
Andijon viloyati	4	8 601	41 814 582	16 769 840 129,57
Buxoro viloyati	9	648	9 689 323	16 051 218 885,17
Toshkent shahri	47	34 984	36 066 662 551	2 658 061 671 456,47
Jizzax viloyati	1	301	34 658	126 710 383,05
Qashqadaryo viloyati	8	169	512 833	12 513 676 356,32
Navoiy viloyati	3	6 822	4 359 403	14 602 655 278,41
Namangan viloyati	4	1 245	135 944	4 037 097 570,22
Qoraqalpog'iston Respublikasi	5	83	3 194 490	39 293 691 648,92
Samarqand viloyati	2	305	1 357 135	14 167 059 932,03
Sirdaryo viloyati	2	4	150 663	326 102 481,09
Toshkent viloyati	16	18 479	11 010 930	1 962 863 604 773,77
Farg'ona viloyati	10	9 062	10 429 576	60 999 925 563,36
Xorazm viloyati	3	20	5 408 094	16 394 164 342,02
Jami	114	80 723	36 154 760 182	4 816 207 418 800,40

«Toshkent» RFB rasmiy birja listingiga 2023-yilda 21 aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalari kiritilgan bo'lib, ular jumlasiga tijorat banklari, sug'urta kompaniyalari, qurilish materiallari ishlab-chiqarish, agrosanoat kompleksi, energetika, metallurgiya va iqtisodiyotning boshqa sanoat tarmoqlariga mansub korxonalar kiradi. 2023 yil 31 may holatiga 106 ta emitentlarning 129,93 mlrd. so'mlik aksiya emitentlarning umumiy bozor kapitallashuviga erishilgan.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga moslashtirish, ayniqsa qimmatli qog'ozlarni hisobini tashkiliy masalalarini hal qilish va xalqaro moliyaviy hisobot standartlarlari asosida auditorlik tekshiruvlarni tashkil etish muhim hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasini turli xalqaro tashkilotlar bilan faol aloqalarni o'rnatishi, jahon iqtisodiy hamjamiyatiga qo'shilishi jarayonida, iqtisodiy ko'rsatkichlarni xorijiy mezonlarga taqqoslanishi, auditni uslubiy tamoyillarini jahon amaliyotida qabul qilingan standartlar talablariga javob berishini taminlashni talab qiladi.

Mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga investisiyalar muhim hissa qo'shib, uni jalb etishning turli usullaridan foydalanish mumkin. Kapital qo'yilmalar qo'yish ob'ektiga faqat asosiy vositalar kirsada, investisiyaga aylanma mablag'lar, qimmatli qog'ozlar kiradi. Investisiya ikki turga bo'linib, birinchisi mablag'larni to'g'ridan-to'g'ri investisiyalash, ya'ni uni korxona ishiga kapital sifatida qo'yish bo'lsa, ikkinchisi, mablag'ni korxonalar aksiyalarini sotib olishga sarflash bo'lib, portfelli investisiyalar deyiladi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotiga investisiyalarni jalb etish muhim va dolzarb masala hisoblanadi. Shunday yo'llardan biri qimmatli qog'ozlar chiqarish va uni sotish orqali pul mablag'larini iqtisodiyotga jalb etish kerak. Aktivlarni boshqarishda asosiy vazifa risklarni boshqarish va nazorat qilish usullari yordamida qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchilarining startegik maqsadlari bajarilishini taminlashdan iboratdir. Bu usul esa tashqi muhit hamda aktivlar tuzilishiga qarab tanlanadi. Bu vazifani hal etish uchun qog'ozlar bozori ishtirokchilarining mikro va makro sohasidagi o'zgarishlarga, shuningdek mamlakat va jahon moliya tizimidagi makroiqtisodiy vaziyat o'zgarishiga tezkor moslasha bilish, ayrim xollarda noandozaviy qarorlar qabul qilish talab etiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Moliyaviy instrumentlar hisobi va auditini takomillashtirish uchun yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda quyidagi tadbirlarni amalga oshirishi lozim:

1. Bugungi kunda qimmatli qog'ozlar hisobi va auditning huquqiy asosini takomillashtirish tobora dolzarb masalaga aylanmoqda. Bunga, halqaro bozorlarda faoliyat yuritayotgan kompaniya, korxona va banklar o'rtasidagi o'zaro aloqa muomalalarining vujudga kelishi va qimmatli qog'ozlar bozorining yanada rivojlanishi sabab bo'lmoqda. O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq faoliyatini hisobga olish va audit tekshiruv jarayonida auditning halqaro standartlari talablariga muvofiq ravishda o'tkazilishi iqtisodiyotini rivojlantirish uchun qaratilgan, qolaversa auditorlik faoliyati milliy standartlarini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish masalalari xali to'liq o'rganilib chiqilmagan deb o'ylaymiz. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida qimmatli qog'ozlar hisobi va auditning halqaro standartlarini rivojlantirish roli salmog'li hamda O'zbekiston Respublikasida qimmatli qog'ozlar hisobi va auditini takomillashtirish yo'nalishlarini ishlab chiqish zarur deb o'ylaymiz. Jahon iqtisodiy munosabatlarining kengayishi, halqaro maydonda o'zaro iqtisodiy aloqalarning kuchayishi, bir necha davlatlarda faoliyat yurituvchi multinasional kompaniyalarning paydo bo'lishi iqtisodiy va moliyaviy axborotlarni bir tizimga solish, hamda moliyaviy axborotlardan foydalanuvchilar uchun qulay holda etkazib berish zaruriyatini paydo qildi.

2. O'zbekiston Respublikasida amaldagi qonunchilikka ko'ra, xo'jalik sub'ektlari tomonidan quyidagi qimmatli qog'ozlarni muomalaga chiqarish ruxsat etilgan.

Buxgalteriya hisobining 21 sonli "Buxgalteriya hisobi schyotlar rejasi" nomli milliy standartiga ko'ra, qimmatli qog'ozlar quyidagi schyotlarda hisobga olish mo'ljallangan:

0610- "Qimmatli qog'ozlar";

0620- "Sho'ba xo'jalik jamiyatlariga investisiyalar";

0630- "Qarma xo'jalik jamiyatlariga investisiyalar";

0640- "Xorijiy kapital qatnashgan korxonalarga investisiyalar";

0690- "Boshqa uzoq muddatli investisiyalar".[8]

Lekin O'zbekiston Respublikasi "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida" gi Qonunga ko'ra,[9] depozit sertifikat, korporativ obligasiyalar, emissiyaviy qimmatli qog'ozlar kabi turlari to'g'risida xam to'xtalib o'tilgan. Demak, ushbu qimmatli qog'ozlarni xam hisobga olish zaruriyati paydo bo'ladi. Shu sababli bizning fikrimizcha, ularni alohida hisobga olish uchun 0610 schyotda qo'shimcha quyidagi schyotlarni ochish lozim deb o'ylaymiz.

0611- "Depozit sertifikat";

0612- "Korporativ obligasiyalar";

0613- "Emissiyaviy qimmatli qog'ozlar" nomli schyotlarda ushbu qimmatli qog'ozlarni alohida yuritish va ularning turlari va emitentlarning nomlari bo'yicha analitik schyotlar ochib yuritish zarur (1-rasm).

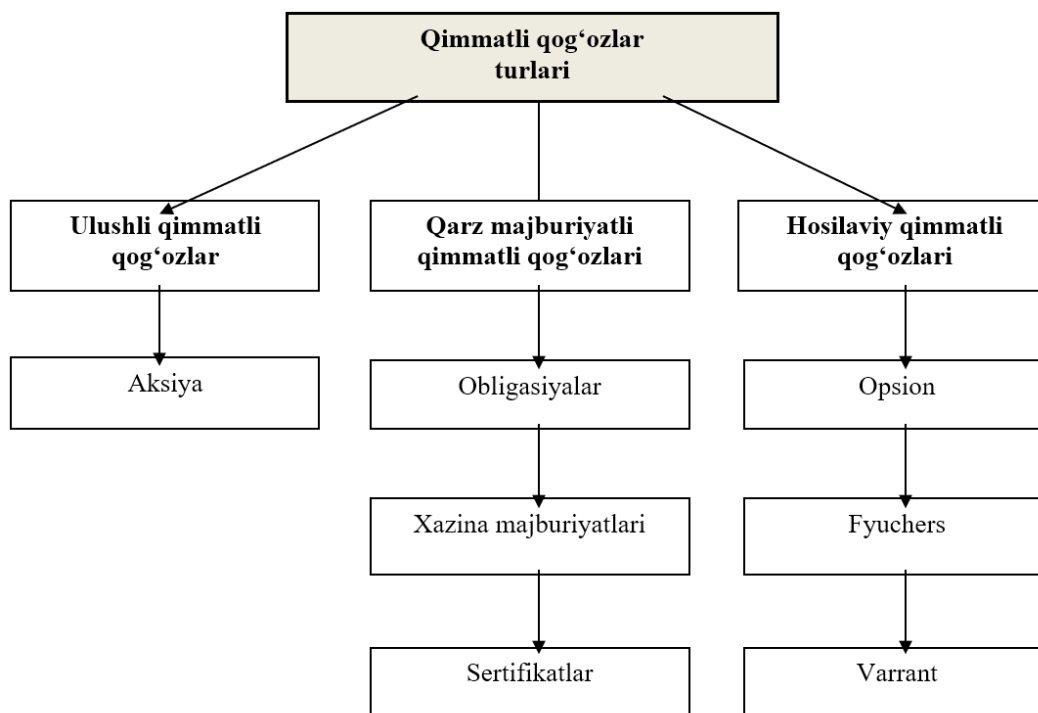
Ushbu taklif qilinayotgan schyotlarni quyidagicha boshqa hisobvaraqlar bilan bog'liqligini ko'rish mumkin.

Qimmatli qog'ozlar auditini amalga oshirishda eng avvalo ichki audit tomonidan batafsil auditorlik nazorati amalga oshiriladi. Hozirgi vaqtga kelib ko'p hollarda ichki auditorlarning funksiyalari, hatto o'z kompaniyasi tarkibiy bo'linmalari buxgalteriya hisobotlarini tekshirish doirasidan ham chetga chiqadi. Ichki auditorlar korxonaning iqtisodiy siyosati va boshqaruv masalalarida ko'proq ishtirok etmoqdalar. Ichki auditorlar yuqori malakali mutaxassislar bo'lib, o'z maqomiga ko'ra katta vakolatlarga ega. Ularning majburiyatlari doirasiga ko'proq quyidagilar kiradi:

- operasion audit-boshqaruv masalalari bo'yicha korxonaning turli tarkibiy bo'linmalariga maslahat berish, shu jumladan qimmatli qog'ozlar sotib olish va uning ishonchliligini aniqlashda ichki audit xulosasiga tayanish, (masalan, marketing ishlarini baholash, korxona qimmatli qog'ozlarini ishonchliligi va uning to'lovga qobiliyatligiga e'tibor berish, tarkibiy tuzilmasini baholash va sh. k.);

- muvofiqlik audit - ushbu korxona bo'linmalari faoliyati, uning ma'muriyati va zarur bo'lganda yuqori organlar tomonidan belgilangan yoki qonun xujjatlarida ko'rsatilgan qoidalarga muvofiqligini

tekshirishdan iborat. Masalan, tuzilgan shartnomalarni yuridik talablar nuqtai nazaridan tekshirish va baholash, qimmatli qog'ozlar bo'yicha risklarni kamaytirish va h.k.

1- rasm. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko'ra amal qilishi xuquqi mavjud qimmatli qog'ozlar. [7]

Shunday qilib, qimmatli qog'ozlar hisobini va auditini to'g'ri tashkil etilishi, unga tegshli dividendlarni o'z vaqtida olish imkonini beradi va ular bo'yicha tegishli hisobni to'g'ri tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон фармони. URL: <https://lex.uz/docs/5841063>
2. <https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/merchandise-trade-2>
3. Питер Роуз. Банковский менеджмент. М.:ИНФРА-М, 1995. 294с.
4. Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л.П. Банковское дело. Организация деятельности коммерческого банка. М.:Высшее образование, 2008. 422с.
5. Лаврушин О.И. Основы банковского менеджмента. М.:Финансы и статистика, 1998. 612с.
6. Насиров Э. Қимматли қоғозлар бозорида тижорат банклари ролини ошириш масалалари.://и.ф.н.илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати.-Тошкент:2006.-Б24.
7. Юлдашев Ф.М. Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан операцияларини фаоллаштириш масаласи. // и.ф.н.илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати.-Тошкент:2006.-Б23.
8. Алимов И.И. Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан операциялари. Тошкент:2006. 216б.
9. Национальный стандарт бухгалтерского учета Республики Узбекистан НСБУ №21. Ташкент: «NORMA», 2022. 42с.
10. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008й. 29-30 сон, 278-модда.

Muhandislik va Iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir Alibekov

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2025. № 2

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali 26.06.2023-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№S-5669245 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №095310.

**Manzilimiz: Toshkent shahri Yunusobod
tumani 15-mavze 19-uy**

+998 93 718 40 07

<https://muhandislik-iqtisodiyot.uz/index.php/journal>

t.me/yait_2100